

ORVOSTÖRTÉNETI SZEMELVÉNYEK

Dr. Berta Gyula
Apponyi Magánklinika, Kaposvár

SÁMÁNOK ÉS A SÁMÁNIZMUS

A sámánizmus azon a hiten nyugszik, amely szerint a természetfeletti lények kiválasztanak a közönséges halandók közül egyeseket már születésük előtt, akik majd emberfeletti képességű személyekké, sámánokká lesznek. Tudnak majd a felső (égi) és az alsó (démoni) világban utazni, rendelkeznek majd a közösség és a túlvilági segítő szellemek közötti kapcsolattartás képességével. Beavatásuk után lehetőségük van extatikus állapotban közvetíteni a szellemvilág üzeneteit annak a népcsoportnak, amelybe a sámán is tartozik. A kutatók általában az újkőkortól vagy a bronzkortól tekintik valószínűnek a sámánizmus meglétét. A sámánizmusnak nincs egységes ideológiája, különböző mitológiákkal rendelkező népeknél is megjelenik, nincs dogmatikája sem. Nem igazán vallás, hanem inkább valamiféle mágikus világképhez kapcsolt vallásos gyakorlat, ami alapvetően különbözik korunk (leginkább az utóbbi egy-két évezred) vallásaitól.

Hoppál Mihály néprajzkutató szerint a sámánizmus olyan hiedelemrendszer, amely magában foglalja a tudást az istenekről, a hitet az istenekben és a korábbi sámánok segítő szellemeiben. Ez utóbbiaktól örökölték a tevékenységüket kísérő bizonyos szövegek emlékét, a rítusok szabályait és a tárgyakat, eszközöket,

Sámán oszlopok a Bajkál-tónál Khuzhirban

Sámán kosztüm
Burjátiából

kellékeket, amelyeket a sámán használ. A sámánok közvetítő szerepe sokirányú volt, kultúráként változott. Közvetítettek a gyógyítás érdekében, de a közösség szempontjából fontosabb volt a vadászat sikerét és a jó időjárást biztosító szerepük. Minél több adat kerül elő, annál inkább kiegészül a kép: a sámánoknak gyakran el kellett vállalniuk olyan tevékenységet is, amit mai korunkban lelki vezetésnek hívunk.

A sámánok már születésükkor különböznek a többi embertől (nem csoda, mivel már a születésük előtt kiválasztották őket a szellemek): fölös számú csonttal jönnek a világra, foggal (esetenként fogsorral), tizenegy ujjal. Ennek a rendellenességnek felnőttkorukban is meg kell maradnia. A szibériai hit szerint megszűnik sámánnak lenni az, és nem tud többet sá-

mánkodni, aki elveszíti a fogát. (Megjegyzendő, hogy *Ady Endre* is polidaktíliás volt, bár a számfeletti kisujját-bőrredőjét leoperáltatta. Részben tréfás utalást több alkalommal tett sámán voltára.)

A leendő sámán gyermekkorától a többi gyermektől eltérően viselkedik, emberkerülő, nyugtalan. Hétéves koráig mindig bolyongania kell. A kiválasztott a pubertás időszakában váratlanul heveny „idegbajba” esik, ami hisztérikus rohamokkal, ájulásokkal, látomásokkal jár együtt. Ez néha heteken keresztül kínozza, majd az egyik roham idején vagy álmában megjelenik az őt kiválasztó szellem, és közli vele a választását. A sámánképesség elnyeréséhez múlhatatlanul szükséges a hívás. Van, hogy a sámánjelölt vagy a környezete ellene szegül a kiválasztásnak, nem akarja elvállalni a hivatást. (A vihartól való félelem például már ellenszegülésnek minősül, mert a kiválasztott attól fél, hogy elviszik a korábbi sámánok szellemei.) Ha továbbra sem hajlandó engedni a hívásnak, akkor kiteszi magát annak a veszélynek, hogy a többi sámán megnyomorítja, vagy eszelős lesz. A kiválasztó szellem ígér-

getésekkel csábítja, ha így sem ér célt, kínozza a kiválasztottat. Ez az ún. „sámánbetegség” hónapokon, esetleg éveken át gyötri, vagyis mindaddig, amíg el nem fogadja a kényszerű hivatást. Ha a jelölt engedett a kényszernek és sámán lett, akkor huzamosabb ideig aludt egyfolytában (három, hét vagy háromszor három napig). A huzamos alvás idején a szellemek a jelöltet feldarabolják, és átszámolják a csontjait, tehát ellenőrzik, valóban rendelkezik-e a sámánsághoz szükséges rendellenességgel. Ha igen, sámánná vált. A beavatószerzés során a jelöltnek (az ég lakóinak való bemutatkozás céljából) magas fát (életfa) vagy létrát, egyes népeknél magas hegyet kell megmásznia. A legmagasabb ponton a szellemekkel találkozik, hozzájuk imádkozik, és ott kapja meg a saját segítő szellemét, amit nem ő választ ki, hanem az adott szellem szegődik hozzá. Az életfa jelkép: gyökere az alsó világba hatol, csúcsa a felső világba ér, törzse a középső világban van, a mindennapi, racionális emberi világban. Az avatandót a többi sámán vérrel „tisztítja meg”, amivel további számos tulajdonságot

Szibériai sámán ábrázolás

Jupik sámán gonosz szellemet űz ki egy beteg fiúból

ruháznak rá. Át kell vennie a növények és állatok tulajdonságait is, ezt jelképezik a ruhájukra aggatott levelek, termékek, illetve bőrruhák, tollak, fejdíszek. Beavatása után a sámán a feladatát a természetfeletti lényekkel való tetszés szerinti és közvetlen érintkezés alapján látja el. Akkor teremtheti meg a szellemekkel a kapcsolatot, amikor az számára szükséges, nem kell valami médiumszerű közvetítőt közbeiktatnia.

SÁMÁNSZERTARTÁSOK

A sámán a természetfeletti lényekkel kétféle módon érintkezhetett: vagy azok költöznek belé, vagy a sámán megy képletesen (számára

valóságosan) a birodalmukba. Ilyen módon teljesítheti feladatait, vagyis értesülhet olyan dolgokról, amik térben és időben távol estek, vagy olyanokról, amik a jövőben fognak bekövetkezni (például az időjárás alakulásáról). Feladatai közé tartozik az is, hogy vezesse az elhunytak szellemét a mennyei birodalmakba. A szellemekkel való kapcsolat teszi lehetővé a gyógyító képességét. A sámánok működése mindig nyilvános, a közönség jelenlétében zajlik. A sámánszertartást egy néprajzos kutató színházi drámához hasonlítja. A szertartás helyeül szolgáló sátor a színház; a tűz körüli tér,

ahol a szellemek idézése folyik, a színpad. A színész maga a sámán, ő egyúttal a táncos, sőt a zenekar is. A zenét nemcsak az ilyenkor elengedhetetlen dob hangja szolgáltatja, hanem a sámánköpenyen levő fémfüggők, csengők megfelelő ütemű rázása is. A sámán ugyanis sajátos viseletben végzi ezt a szertartást. Az öltözet rendszerint állatot jelképez, agancsos vagy szárnyas állatot. Ennek megfelelően a fejviseletet agancsok vagy tollak, a lábbelit pedig hasított paták vagy karmok díszítik. Az utóbbi esetben a köpenyujjakról csüngő sűrű szövetszalagok a szárnyakat jelzik. A szibériai népek sámánizmusát a köpenyre festett emberi testrészek jelképei fedik.

Nemcsak a csontokat ábrázolják így, hanem pl. az emlőt, a fejviselet homlokszalagján az arc egyes részeit is. A dob az egyik legfontosabb kelléke a sámánnak. Ez kör, néha ellipszis alakú, melynek külső és belső részét is jelképek díszítik. A dob ütemes verése hozzásegíti a sámánt a révülés eléréséhez. Mikor a sámán lelke utazik, a dob szimbolizálja az állatot, a dobverő pedig az ostort, ha vízen utazik a dob a csónakot, a dobverő pedig az evezőt jelképezi. A sámánszertartás magával ragadó, a néző ezt a cselekményt nemcsak látja, hallja, de mélyen hiszi is. Az élményt fokozza, hogy a sámán általában monoton és álmosító, máskor rendkívül dinamikus éneke, tánca, gesztusai, zörejei elvezetnek a tömegpszichózishoz. A szertartás folyamán a sámán az

Szibériai sámán

ital hatására extázis állapotába kerül (miközben lát, utazik és gyógyít énekével, dobolásával, „a szelekre pattan, a szélsten vendégeli meg”). Indiai sámánok a Rigvédában számolnak be extázisba juttató ital utáni élményeikről: „felajzottan a szelekre pattanunk, mint lovainkra, de ti, halandók csak a testünket láthatjátok (...). Viharos szelek emelnek magasra, hiszen szomát ittam; felemel a magasba a szoma nedve, a nép kicsiny por szemnek tűnt nekem (...) a felhőig emelkedtem, hiszen szomától részegedtem meg”. (A szoma az indiai sámánok szent itala. Eredetileg az *Asclepias acida* nedvéből készült részegítő ital volt, melyet tejjel föleresztve és liszttel keverve erjesztettek. A szakirodalomban sokszor szomának nevezik más népek tudatmódosító szereit is,

amelyeket hallucinogén gombákból vagy fák-bokrok hasonló hatású terméséből készítettek.)

GYÓGYÍTÓ SÁMÁNOK

A sámán otthonos volt a „toxikológiában”, a test működése, a tudattalan ösztönök és a magasabb rendű szellemiség világában. Tevékenységében jelentős szerepe volt a nimbuszuk kiváltotta pszichoterápiának, a szertartások tömegpszichózisának, de a szent fákról és berkekből tépett levelekkel is gyógyították a betegségeket. A szent berkek minden finnugor népnél ismertek, és a legutóbbi időkig nagy tiszteletnek örvendtek. A belső bajokat általában szél eredetűnek tartották (itt kapcsolódtak az ősi pneumatához), és „szél-terápiával” (lehelet, köpés, kiszívás,

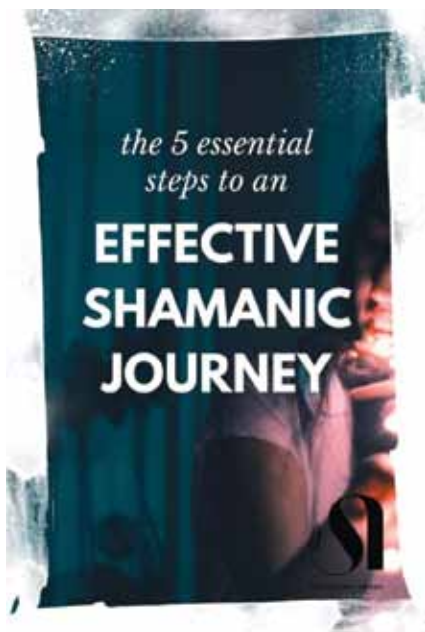
gőzölés, füstölés) gyógyították azokat. A levegő, illetve szél-eredet képzetét fokozta a betegekben, hogy a sámánok a szél hangját igyekeztek utánozni felkiáltásaikkal: „oja-hajaj-ha-ojaj-hajaj/jej-hej – he-hej”. Sok nép sámánjáról feljegyezték: a szertartás vagy a révülés kezdetén nagyot ásít, kitérja a száját, és ilyenkor a segítő szellemeket nyeli le, veszi magához. Szertartás közben is ásít, ilyenkor már a kórokozó szellemet nyeli le, majd kiköpi azt, például egy istenszobor erre szolgáló mélyedésébe, és utána viaszszal elzárja a mélyedést.

TÁLTOSOK

A magyarok kereszténység előtti hite is a sámánizmus volt. A bronzkorban már kimutatható. A táltosság a magyarság etnikus sajátossága, a sámánizmus folytatása és egyedülálló helyettesítője a pogány magyar hitvilágban és néphagyományban. Nagy hiedelemanyag kapcsolja össze a táltost az egyéb természetfeletti tulajdonságokkal rendelkező alakokkal is, a boszorkánnyal, a javasasszonnyal, a halottlátóval és a gyógyító emberrel. A táltosok természetfeletti erejű személyek, a magyar ősvallás különleges alakjai. Tevékenységük egyesítette a pap, az orvos, a lélekgyógyász, a szertartásvezető, a bíró és a jós szerepét. A hiedelem szerint szintén valamilyen rendellenességük miatt kiválasztott személyek voltak, „jellel jöttek a világra”. Már gyermekkorban eltért viselkedésük az átlagtól: a későbbi táltos igen sokáig szopott, kevés szavú, csendes magaviseletű, szótlan, zárkózott, félrevonuló,

Sámándob rekonstrukció

sőt néha búskomor volt. Feltűnő volt a korához képest rendkívüli ereje. Felnövekedvén mindent tudott, jövendölt, megmondta, hol van kincs a földben, jégesőt, vihart okozott és oszlattott, testét nem fogta golyó. A táltos egyik legfontosabb tulajdonsága a „révület” volt. A révülés során távolról gyógyíthat vagy a lelke messzire szállhat, akár a csillagok közé. A táltos alakja a magyar mese- és mondavilágban gyakran feltűnik. Legtöbbször a lovával együtt. Az ősi lovas nomád magyarok hitvilágában a táltos ló különösen fontos szerepet kapott. A hagyomány szerint a táltos ló eredetileg egy gebe ló volt, amit mindenki kinevetett, kigúnyolt. A táltos látja a ló rejtett értékeit és hatalmát. A népmesék szerint a lónak égő paraszt kell ennie, ezzel megtelik erővel, „aranyszörű táltos paripa” lesz belőle. Csak a táltos tudja a lovát úgy meglovagolni, hogy „repüljön, mint a gondolat” (révüljön). Az ilyen ló beszélni tudott, és nem fogott rajta a fegyver.

KORUNK SÁMÁNJAI

Tévedés lenne azt hinni, hogy a sámánizmus és a sámánok csak az évezredek előtti, ködbe vesző idők fogalmai. Ha a Google keresőbe beírjuk a sámán szót, százezres nagyságrendben kapunk találatokat, melyeknek tekintélyes része jelenleg működő, magukat sámánnak kikiáltó, önjelölt gyógyítók szolgáltatásait hirdetik. Sokuknak külön Facebook oldala is van. Általában „tudományos” alapon ajánlják gyógyító szolgáltatásait. Ideológiájukból csak egy-két kiragadott példa: „Mi vagyunk az Ősök, azok az ősi elődök, akik visszatértek a ti idővonalatokra

és valóságotokba. Mi a ti múltbéli és jövőbeni éneitek aspektusai vagyunk, mivel az idő spirális nem pedig olyan, amilyenek tanították nektek. Az idő úgy spirálba tekerhető, mint egy rugó. Képes arra, hogy ugorjon.”

„A sámán tudja, hogy az energiatesten keresztül módosíthatjuk génjeinket. A Sámán Energia Gyógyítás lényege, hogy módosítjuk genetikai kifejezésünket az egészség megteremtése érdekében.” Nagy a választék táltosokban is, közülük jellemzőül csak egynek a bemutatkozó szövegét idézem: „Dr. X Y, jézusi képességű táltos”. ■

FÜGGELÉK

Oláh Andor: „Új hold, újkirály” – A magyar népi orvoslás életrajza. Gondolat Kiadó, 1986.

A Google és a Wikipedia megfelelő címszavai

Hoppál Mihály: Sámán szertartások – ének dob, gyógyítás

<https://saman.org.hu/saman-szertartasok-samanenek-samandob/>

A liliomleány. Erdélyi János: Magyar népmesék 1855. Heckenast Kiadó

<http://www.gutenberg.org/files/38605/38605-h/38605-h.htm>

AJÁNLOTT VIDEÓK

A hangrögzítés alig 150 és képrögzítés szűk 130 éves múltja magyarázza, hogy az azóta megörökített sámánénekek és szertartások biztosan nem azonosak az archaikus, a sámánizmus kialakulásának idejében szokásos énekekkel és szertartásokkal. Az alábbiakban, a nagyon megrostált példák többségén már érződnek a modern „show világ” egyes stilizáló elemei is. Tartalmaznak viszont olyan információkat, amelyek fontosak lehetnek a tárgy iránt érdeklődőknek. Az alábbi példákat felidézve, a YouTube még számos hasonló tárgyú felvételt kínál.

<https://www.youtube.com/watch?v=ksFX3WMcAhM>
(0-tól 40"-ig)

Hoppál Mihály film, sok bejátszással

<https://www.youtube.com/watch?v=ppkKFu6Y9nU>

Archaikus és mai élő sámán hagyomány

<https://www.youtube.com/watch?v=Jtv1jlpNFA>

A Sámán Euráziában

https://www.youtube.com/watch?v=_MqK2JS4xu0

(gyógyító jelenetek: a betegség kiszívása 24:35-től; gyógyító ének és tánc: 28:10-től)